

הספרייה להגות דמוקרטית

נתן שרנסקי

עם רון דרמר

יתרון הדמוקרטיה

על כוחו של החופש לגבור

על הרודנות והטרור

תרגום יצחק טישלר

הוצאת שלם, ירושלים התשס"ו

The Case for Democracy:
The Power of Freedom to Overcome Tyranny and Terror
Natan Sharansky with Ron Dermer

עורכת סדרה: יעל חזוני
הפקה: מרינה פיליפודי ורחל קביץ

© 2005
כל הזכויות של המהדורה העברית
שמורות למרכז שלם, רחוב הצפירה 22א, ירושלים
Copyright © 2004 by Natan Sharansky and Ron Dermer
First published in the United States by PublicAffairs,
a member of the Perseus Book Group

עיצוב עטיפה: אריקה הלבני
Cover Photos: Woman Voting in Iraq 2005 © The Associated Press;
Anti-Syrian Demonstration in Beirut 2005 © Visual;
Protesters on the Berlin Wall 1989 © Visual

הפצה: מרכז שלם, רחוב הצפירה 22א, ירושלים
טל' 560-5500 (02), פקס 560-5511 (02)
דואר אלקטרוני: shalemorder@shalem.org.il

מסת"ב 965-7052-26-2 ISBN
דאנאקוד 496-1034
Printed in Israel

לזכרו של אנדריי סחרוב
האיש שהוכיח כי באמצעות בהירות מוסרית
ואומץ אפשר לשנות את העולם

תוכן העניינים

9	אל הקורא הישראלי
12	פתח דבר
25	מבוא
38	פרק א חירות לכולם?
54	פרק ב חברה חופשית וחברת פחד
74	פרק ג דוֹגְנָאט אי פֶּרְגֶּנָאט
98	פרק ד משימה אפשרית
135	פרק ה מהלסינקי לאוסלו
170	פרק ו המאבק לבהירות מוסרית
196	פרק ז הזדמנות שהוחמצה
225	סיכום
236	הערות
246	דברי תודה
249	מפתח שמות

אל הקורא הישראלי

הספר הזה נועד במקורו לתרום לשיח הפוליטי על מדיניות החוץ האמריקנית אחרי פיגועי 11 בספטמבר 2001, אבל פרסומו בעברית חשוב לי במיוחד.

שתי סיבות לדבר. הראשונה – אישית. הרעיונות הגלומים בספר הם אלה שפיתחתי, העליתי על נס ודבקתי בהם בשלושים השנים האחרונות. אם כבתי הכלא הסובייטיים ואם בישיבות הקבינט הביטחוני הישראלי, מדינת ישראל הייתה תמיד במרכז הדיון ברעיונות אלו. ככלות הכל, המדינה היהודית היא שהייתה מרכז חלומותיי, ענייניי ודאגותיי.

הסיבה השנייה כללית יותר. הרעיון העיקרי המונח בבסיס יתרון הדמוקרטיה הוא הניגוד בין חברות חופשיות לחברות פחד. כאי דמוקרטי בים של עריצות, ישראל עומדת בקו החזית הראשון במערכה בין שני סוגי החברה הללו. מן הבחינה הישראלית, הבעיות שמעורר הספר הזה רחוקות מלהיות תרגיל אינטלקטואלי יבש בסמינר אוניברסיטאי; הן בעיות של חיים ומוות. בשל כך, הסכמה עם הרעיונות הנידונים בספר, התעלמות מהם או שלילתם תמשכנה להשפיע באורח ישיר, לטוב ולרע, על השתלשלות המאורעות בישראל.

דברים רבים אירעו בעולם בעשרת החודשים שחלפו מאז יצא לאור יתרון הדמוקרטיה במהדורתו המקורית. בלבנון סחפו מחאות ציבוריות את הארץ, והביאו לסילוקם התפוז של הכוחות הסוריים שהפכו אותה לצמיתה של דמשק במשך שלושים שנה. במצרים התגברו רבבות אזרחים על פחדיהם מפני המשטרה החשאית וקמו למחות נגד ממשלתם, כשהם קוראים בגלוי "כיפאיה!", או "די!" ומה שחשוב לא פחות, אלפי שופטים מצרים תבעו בפומבי שינוי בשיטת הבחירות. בעיראק אזרו עוז מיליוני אנשים, וחרף האיום על חייהם השתתפו בבחירות הדמוקרטיות הראשונות מזה יובל שנים כמעט, כשהם מציגים בגאווה את אצבעותיהם הצבועות בדיו סגולה לנוכח עולם נדהם. ובקרב ותכלנה נשים להצביע בפעם הראשונה בכוויית.

הן התומכים במדיניות האמריקנית במזרח התיכון והן המתנגדים לה אינם יכולים להכחיש את השפעתה העצומה. עמים מדוכאים ברחבי האזור מבינים יותר ויותר שהמדיניות האמריקנית החדשה, המתמקדת בהתפשטות הדמוקרטיה, קעקעה את חומת הפחד שכנו המשטרים השולטים בהם. אם הרעיונות שאני דן בהם בספר הזה תרמו תרומה כלשהי למדיניות עידוד הדמוקרטיה, אינני יכול אלא להיות מרוצה. במשך שנים רבות ניסיתי להסביר את חשיבותה המכרעת של החירות לשלום ולכיסחון. ולכן, שלא במפתיע, אני חש שביעות רצון כשהנשיא בוש, אחד מקוראיו הראשונים של הספר הזה, אשר המליץ עליו בהתלהבות, אומר שהרוצה להעניף מבט על מדיניות החוץ שלו ראוי שיקרא את יתרון הדמוקרטיה.

אבל שביעות הרצון הזאת פוגמת ההכרה שהרעיונות הללו זכו לקבלת פנים צוננת מצד ההנהגה הישראלית. ראש הממשלה אריאל שרון אמר לי פעם ברצינות מדומה: "טוב ששכנעת את בוש בדברים שאינם קיימים". אף שהדברים נאמרו בכדיחות הדעת, הם חושפים במידה רבה את יחסו הספקני לאפשרות השינוי הדמוקרטי באזור. שרון בהחלט אינו היחיד המגלה ספקנות כזו. העדר אמונה בכוחה האוניברסלי של החירות מהווה חלק בלתי נפרד מתפיסת העולם שיצרה את שני הרעיונות הבולטים בתחום מערכת היחסים עם

הפלסטינים בשני העשורים האחרונים. מנקודת ראותם של רוב הפוליטיקאים בישראל, בין בשמאל ובין בימין, צידוד במזרח תיכון דמוקרטי איננו אלא חשיבה אוטופית. יש שאפילו רואים בו ניסיון מגושם להכשיל את תהליך השלום. יתר על כן, ספקנות זו חזקה עד כדי כך שהיא מצליחה להתעלם מן השינויים הסוחפים שהחלו לשנות את פני האזור. לא פלא אפוא שמותו של ערפאת לא הביא שינוי במדיניותה של ישראל.

מאחר שמנהיגי ישראל עדיין אינם מאמינים בסיכוייו של שינוי דמוקרטי אמיתי בצד הפלסטיני, כולם נסוגים לבסוף לצעדים חד-צדדיים, אם כדי להפיג לחצים פנימיים וחיצוניים, אם כדי לזכות באהדה בינלאומית. חסרה עדיין התייחסות אמיתית לבעיות המכרסמות בחברה הפלסטינית; ללא התמודדות עם בעיות אלו, עזה שתצמח מתכנית ההתנתקות של שרון תישלט בידי טרוריסטים, בדיוק כמו שהאוטונומיה הפלסטינית שצמחה מאוסלו הפכה להיות אוטונומיה של טרור.

תקוותי היא שפרסום יתרון הדמוקרטיה בעברית יעורר דיון מעמיק ורציני יותר בכרירות הנראות בעיניי אופטימיות יותר ומעשיות יותר. דיון כזה יביא אולי לראשיתה של מדיניות שיש בה, לדעתי, תקווה גדולה יותר לעתיד, לנו ולפלסטינים כאחד.

פרק א

חירות לכולם?

יש מיתוס שלפיו אנחנו אמנם אוהבים את החירות, אבל אחרים אינם אוהבים אותה; שבקונטנו בחירות היא תולדת התרבות; שהחירות, הדמוקרטיה, זכויות האדם ושלטון החוק הם ערכים אמריקניים, או מערביים... ערכינו אינם מערביים - הם ערכים אוניברסליים של הרוח האנושית. ובכל מקום ובכל שעה שניתנת לאנשים מן השורה ההזדמנות לבחור, הבחירה היא אחת: חירות, לא עריצות; דמוקרטיה, לא דיקטטורה; שלטון החוק, לא שלטון המשטרה החשאית.

את הדברים האלה אמר ראש ממשלת בריטניה טוני בלייר במושב משותף של הקונגרס האמריקני בקיץ 2003. בשנים האחרונות הביע נשיא ארצות-הברית ג'ורג' ו' בוש דעה דומה, כשחזר ואישר בהזדמנויות רבות את אמונתו היוקדת כי "חירות אינה המתנה של אמריקה לעולם, היא מתנת אלוהים לאנושות".¹

האמונה שהחירות היא שאיפה אוניברסלית אינה קניינו של מחנה פוליטי מסוים. את הדוגלים בה אי-אפשר לסווג באופן חד כשמאלנים או כימניים, כדמוקרטים או כרפובליקנים, ואפילו לא כאמריקנים או כאירופים. גם השוללים אותה שונים זה מזה, והם פזורים על פני כל אורכה של הקשת הפוליטית. מאחר שאמונה זו נמצאת מעל מפלגות ומעל אידיאולוגיות, יש לה סיכוי להשיג תמיכה עצומה. ועם זאת, המחזיקים בה הם מיעוט קטן, ואילו מספר הספקנים גדול פי כמה וכמה. השאלה אם החירות נועדה לכולם נדחקה במשך שנים רבות לשולי הוויכוח בעולם הדמוקרטי. אולי היא שימשה נושא לתזה אקדמית

מרתקת או לשיחה מעניינת, אבל התשובה עליה לא נחשבה כבעלת השפעה על חיינו או על עתידנו.

ואז הגיע 11 בספטמבר.

לפתע העלו הכל על סדר יומם את אופיין של החברות הלא-דמוקרטיות בחלקו האחר של העולם – מה משדרת שם התקשורת הנשלטת בידי המדינה? מה מלמדים שם בבתי הספר? לאילו דברים מטיפים שם אנשי הדת? אצל כמה ממנהיגי העולם, לא רק מגדלי התאומים קרסו ב־11 בספטמבר. קרסה גם ההשקפה שהדברים המתרחשים בארצות הזרות אינם משפיעים על הביטחון והשלום הבינלאומיים.

לפני אותו יום נורא בספטמבר, שאלת הדמוקרטיה במזרח התיכון עלתה על מרקעי מכ"ם מעטים בלבד. מדינאים ברחבי העולם ראו את המזרח התיכון כבליל עריצות ענק שלא יוכל להשתנות, שאינו צריך להשתנות, וגם לא ישתנה בזמן הקרוב. הדעה המקובלת הייתה שהדבר החשוב באזור גס ואכזרי זה הוא קיומה של "יציבות". מקובל היה להאמין שאפשר להשיג אותה בהסכמה עם משטרים לא־דמוקרטיים "מתונים".

אבל ההתקפות על ושינגטון ועל ניו יורק והמלחמה העולמית בטרור שהוכרזה בעקבותיהן שינו את הכל. ארצות־הברית לא יכלה להשלים עוד עם יציבות העולם שקדם ל־11 בספטמבר. היה ברור שיש לעשות משהו. ועם זאת, אילו הגיבה הממשלה האמריקנית בדרך אחרת על ההתקפות שאירעו בארצה, ייתכן שהשאלה אם מזרח תיכון דמוקרטי הוא אפשרי הייתה נשארת בתחומם הצר של מגדלי השן האוניברסיטאיים ושל אולמי ההרצאות של קומץ מכוני מחקר. אבל בתוך ימים אחרי 11 בספטמבר הכריזו הנשיא בוש על מלחמה עולמית בטרור, כאשר האסטרטגיה שלה התבססה על ההנחה שהחירות נועדה לכולם.

המלחמה בטרור לא הוכרזה כמלחמה נגד אל־קאעידה בלבד. אמת, אל־קאעידה, ארגון טרור בינלאומי בהנהגת אוסאמה בן־לאדן, עמד מאחורי ההתקפות על ושינגטון ועל ניו יורק, והיה אחראי גם לפיצוצים בשתי שגרירויות של ארצות־הברית במזרח אפריקה ב־1998 ולהתקפה

על ספינת הצי קול בשנת 2000. אבל היעד המוצהר של המלחמה היה רחב בהרבה: לנטרל את סכנת הטרור – בעיקר הטרור המוסלמי הפונדמנטליסטי – לעצם ביטחוננו של העולם החופשי. המלחמה תסתיים, הכריז הנשיא בוש, רק כאשר "כל קבוצה טרוריסטית ברחבי העולם תימצא, תיעצר ותובס".²

האם השגת היעד הזה, שיש עליו הסכמה רחבה בכל הקשת הפוליטית, מחייבת בנייה של חברות חופשיות במזרח התיכון? מנקודת הראות של הנשיא בוש, של ראש הממשלה בלייר ושל רבים מבין העוסקים במלחמה בטרור (אך בהחלט לא של כולם) התשובה חיובית. לדידם, בניית חברות חופשיות נעשתה למעשה יסוד עיקרי במה שנראה כאסטרטגיה בת שני חלקים להשגת ניצחון במלחמה הזאת. החלק הראשון של האסטרטגיה הוא חיסולה של תמיכת המדינות בטרור. בנאומו הראשון לאומה האמריקנית אחרי התקפות 11 בספטמבר אמר הנשיא בוש כי ממשלתו "לא תבדיל בין הטרוריסטים שביצעו את המעשים האלה ובין הנותנים להם מחסה".³ במילים אחרות, במקום להתמקד בהבאת טרוריסטים יחידים לדין, ולהשתמש בכל האמצעים הקיימים לפירוק ארגוני הטרור, יהיו היעדים עתה גם המשטרים המעודדים טרור. לא יונח למשטרים הללו לספק כסף, נשק, מחנות אימונים, כיסוי דיפלומטי, גיבוי אידיאולוגי ותמיכה אחרת לקבוצות טרור. המחשבה הייתה שכתוצאה מניתוק הקשר בין רשתות הטרור למדינות הנותנות להם חסות, לא יוכלו עוד ארגוני הטרור להטיף את תורתם למצטרפים אליהם, לתכנן את מזימותיהם ולנהל את מאבקייהם הרצחניים ללא עונש.

החלק השני של האסטרטגיה, השנוי במחלוקת אפילו יותר מהראשון, קרא להחלפת המשטרים מעודדי הטרור בממשלות דמוקרטיות. קל להבין מדוע המחלוקת על אסטרטגיה זו היא כה עמוקה. דבר אחד הוא למוטט את הטאליבאן ואת סדאם ולהעמיד שליטים חדשים במקומם. דבר זה נוסה פעמים רבות בעבר. דבר אחר לגמרי הוא להחליף רודניות אכזריות אלו בחברות חופשיות. לכך אין תקדימים רבים.

אסטרטגיה זו שונה לחלוטין מהתפיסות המסורתיות של מדיניות החוץ, אשר במהותן אינן מתעניינות בעניינים הפנימיים של ארצות אחרות. כמעט תמיד הייתה השאלה אם משטר לא־דמוקרטי מכבד את זכויות נתיניו חשובה למדינאים הרבה פחות מהשאלה אם השליט המסוים הוא "בעדנו או נגדנו"; או כפי שניסח זאת פעם נשיא ארצות־הברית לינדון ג'ונסון שלא בעדינות רבה, האם השליט הוא "הבן־זונה שלנו". במקום לעצום עיניים לנוכח המדיניות הפנימית של הזולת, אסטרטגיה חדשה זו מבוססת על ההנחה שהקרקע המצמיחה טרור היא עריצות, ולכן הקמת חברה פתוחה היא הדרך הטובה ביותר לייבש את הביצה. כמו שטען הנשיא בוש עצמו, "חירות ודמוקרטיה חיוניות להדברת הטרור" כי "אומות חופשיות המכבדות את זכויות האדם תסייענה להתגבר על השנאה, על הסלידה ועל אידיאולוגיות הרצח"⁴.

רבים טענו שאחד ההיבטים של אסטרטגיה זו או שניהם מיותרים, ושכופו של דבר הם מזיקים. יש הטוענים שהעולם החופשי, בהנהגת ארצות־הברית, יכול להשתמש בכוחו כדי לפגוע בארגוני הטרור, לחסל את הזרמת הכספים אליהם ולהעניש את מנהיגיהם בלא שיהא עליו להפיל משטרים. ואם יש הכרח להפיל משטרים, יש להפילם רק אם הם אחראים להתקפה באופן ישיר. מדיניות כזאת, טוענים, היא דרך שקולה להילחם בטרור ולשקם את ההרתעה מפני איומים של משטרים מרושעים. כל דבר שמעבר לכך נראה כלא־מוסרי או מסוכן, או שניהם כאחד.

מבקרים רבים אחרים של האסטרטגיה הזאת אינם מסכימים להנחה שהטרור הוא בעיקרו פונקציה של העדר דמוקרטיה. יש הסבורים כי שורשו של הטרור הוא העוני, או שהוא תוצר של מאמץ נואש להתגבר על מצוקות פוליטיות, כלכליות או חברתיות. מטבע הדברים, אלה הסבורים שהטרור אינו קשור בעיקרו במשטר לא־דמוקרטי, לא ישוכנעו שאפשר לנצח במלחמה בטרור בעזרת קידום ערכים דמוקרטיים וליברליים. הם עשויים לטעון דווקא בעד מלחמה בעוני או במצוקות הדוחפות לכאורה את הטרוריסטים לבצע את פעולותיהם.

עם זאת, קשה להעלות על הדעת אנשים רבים שיניחו כי אם עריצויות האזור תהפוכנה לחברות חופשיות באמת, העולם לא יהיה בטוח יותר. לבטח מעטים יטענו שלא יהיה זה לטובת כולם אם המשטרים הלא־דמוקרטיים במזרח התיכון יוחלפו בהצלחה בממשלות המכבדות את שלטון החוק, מגנות על זכויות הפרט, מוקירות את חיי האדם ומתמסרות לרווחת אזרחיהן.

אבל הוכחה תיאורטית של היתרון הזה אינה מוכיחה את האפשרות להשיג את המטרה בפועל. כמו שהזהיר ג'ורג' ויל, בעל הטור המלומד ורבי־ההשפעה בוושינגטון פוסט: "לכאורה, ההנחה שהטרור פורח במקום שהדמוקרטיה אינה פורחת בו, מחייבת להפוך את הדמוקרטיה לאוניברסלית. אבל אקסיומה היא שלא תיתכן חובה לעשות דבר שלא ניתן לעשותו".⁵ כולנו נסכים ללא ספק שמזרח תיכון דמוקרטי הנותן חירות וסיכוי לאוכלוסייה עדיף על מזרח תיכון רודני המדכא את נתיניו ומייצא טרור לחו"ל. השאלה היא אם צודק ויל בהנחה שהדבר אינו ניתן להיעשות. האם כל העמים באמת רוצים בחופש? האם חברות מסוימות פשוט אינן מתאימות לדמוקרטיה?

היסטוריה מעוררת תקווה

הדעה שאומות מסוימות וחברות מסוימות אינן מתאימות לחיים דמוקרטיים אינה חדשה, כמוכן. ב־1934 ראה ההיסטוריון הנודע ארנולד טוינבי את עליית הפשיזם באיטליה כהוכחה ברורה לכך שהדמוקרטיה היא "גידול מקומי מיוחד שאי־אפשר להבטיח שיתאקלם על אדמה זרה".⁶

שום פרלמנטר אינו יכול להתעלם מן המשמעות של סימני הפשיזם באיטליה שלאחר המלחמה; שכן איטליה נמצאת בקרבת לבו של עולמנו המערבי; היא תרמה את אחת התרומות הגדולות ביותר שתרמה ארץ כלשהי לציביליזציה המערבית המשותפת לנו; ואימון

מפתח שמות

אל-חמאד, עבדאללה	230	אבו איאד	242
אל-טייב, מוחמד סעיד	230	אבו גרייב	180-179
אלכסייבה, לודמילה	123	אבו מאזן	220-216
אל-קאעידה	39	אבו עיסא, עיסאם	230
אל-קסיר, תופיק	230	אנאג'ארי, האשם	230
אל-רשוד, שייך סולימאן	230	אדלשטיין, יולי	197, 23
אל-שאייב, עבד אל-רעוף	230	אדם, ד"ר מודאווי איברהים	230
אמלריק, אנדריי	104-103, 33-30	אדמס, ג'ון קווינסקי	240, 78
	132, 125, 122	אולברייט, מדלן	157
'אמנסטי'	178-177	אורלוב, יורי	136, 123-122
אמנת ז'נבה	194	אזאדי, סוסאן	58
'אמריקן אנטרפרייז', המכון	204	איברהים, סעד א-דין	230
אנטבה	148-147	איוונינג סטנדרד	189
אסד, חאפז אל-	91, 20	האיחוד האירופי	212, 207
אקונומיסט	49	אינדיק, מרטין	157
הארץ	245, 236, 211	אינדפנדנט	189
אש"ף	145, 143, 139-137, 135	אינטיפאדה	183, 181, 170, 168
	156, 148		197, 185
באטבי, אחמד	230	איסלאם	219, 91, 51-49
בודן, ז'אן	45-44	איררקומוניסטים	121
בונר, ילנה	123	אל-אקצה	170
בוש האב, ג'ורג'	76-75	אל-ג'המי, פתחי	230
		אל-דימיני, עלי	230

- 236, 136, 118-116, 113-111
 גרדיאן 190
 גרהם, בילי 175-173
 גרו, ג'וזף 48
 גרווני 188
 גריגורנקו, פטר 123
 דובצ'ק, אלכסנדר 96
 דוברנין, אנטולי 115
 הדו"ח הערבי על ההתקדמות
 האנושית 52
 דולפינריום (הפיגוע ב) 198
 דרשוביץ, אלן 190
 האוול, וצלב 96
 הודנה 219-218
 היטלר, אדולף 44-43, 81, 89, 91,
 95, 192-191
 הלל, שלמה 18
 הסכם ואי 152, 160, 164, 219
 הסכם פריז 147
 הסכמי אוסלו 69, 135, 140, 142,
 144, 145, 148, 155, 203
 הסכמי הלסינקי 119-124, 132,
 135, 145, 233
 הסכמי סאלט 2 115
 הר הבית 170
 ואניק, צ'רלס 112
 וול סטריט ג'ורנל 209
 הוועדה האמריקנית לביטחון
 ולשיתוף פעולה באירופה 233
 הוועידה הבינלאומית נגד גזענות
 192
 ויל, ג'ורג' 42, 237
- בוש, ג'ורג' ר' 10, 35-36, 38-41,
 49, 52, 98-100, 199-201, 203-
 215, 217-219, 221, 224, 231,
 237-238, 240-241, 244-245
 בייביסי 124
 ביילין, יוסי 145-146, 163, 220,
 243, 245
 בית הדין הבינלאומי 186-187
 בית המשפט העליון 187
 בלייר, טוני 35, 38, 40, 231
 בלקונוב, ולדימיר 127
 בן־דאיעור, בנימין 142
 בן־לאדן, אוסאמה 39, 49, 77
 הבנק העולמי 207
 'בצלם' 141
 ברגר, סנדי 157
 ברז'נייב, ליאוניד 25-26, 28, 77,
 115, 117, 126, 130, 132
 ברנשטאם, מיכאל 123
 ברק, אהוד 140, 162-171, 196,
 223
 גאנם, מוחמד 230
 גאנם, מחלב מוחמד 230
 גולדשטיין, ברוך 184
 ג'ונסון, לינדרון 41
 גור, אל 157
 גורבצ'וב, מיכאיל 12-13, 30-31,
 74-75, 129, 131-133
 'הג'יהאד האיסלאמי' 95, 183
 גינזבורג, אלכסנדר 123
 גלברייט, ג'ון קנת 126
 גנדי, מהטמה 60, 227
 ג'נין 187-190, 244
 ג'קסון, הנרי 25-26, 33-34,

- וילסון, א"ג 189
 וילסון, וודרו 78
 ולס, ה"ג 61
 ושינגטון פוסט 210, 208, 79, 42
 246, 243, 237
 חברון 184, 155, 151-149
 חודיירי, עבד אליקאדר אל" 230
 חומת ברלין 125, 74, 34, 30
 חוסיין, סדאם 81, 77, 64
 החזית העממית לשחרור פלסטין
 199
 חמאס 188, 183, 157, 143, 95
 203-202, 198
 חמה (עיר בסוריה) 188
 חניזי, נג'יב אל" 230
 חרושצ'וב, ניקיטה 28
 חתאמי, מוחמד 96
 טאליבאן 81, 63, 40
 טוינבי, ארנולד 237, 42
 טוראד, סמירה 230
 טיטו, יוסיפ ברוז 96
 טיים 63
 טנט, ג'ורג' 212
 טרומן, הארי 48
 יזמת ז'נבה 245, 221-220
 יחאווי, זוהייר 230
 יחאווי, מוכתאר 230
 היציאה מאידאן: בריחתה של אישה
 יחידה מן האיאתוללות (אזאדי)
 58
 כארסו, עומר 230-228
 כנס אלכסנדריה 233-232
 כריסטופר, וורן 150
 לא אירא רע (שרנסקי) 246-226
 לאחם, עבדול רחמן אל" 230
 לה טמפה 192
 לואיס, ברנרד 238, 50
 למברט, עלי 230
 לנדא, מאלווה 123
 לנין, ולדימיר איליץ' 89
 לפורטובו (בית כלא) 226-225
 לשכת הקשר 113-112
 מאו צה טונג 172
 'מבט לשלום' 145
 מבצע חומת מגן 200-199, 192, 188
 מבצע שלמה 198
 מגן דוד אדום 194
 מוגרבי, ד"ר מוחמד 230
 מוחמד 219-218, 50-49
 מוסטפה, מוחמד 230
 מורבצ'יק, ג'ושוע 237, 47
 מורגנטאו, הנס 77
 מורוזוב, פאוליק 89
 מוריד, עבד אל-עזיז 230
 מורנינג טטאר 14
 מחלקת המדינה של ארה"ב 48,
 215, 212, 206, 175
 מיטשל, ג'ורג' 212, 96
 מילושביץ, סלובודן 96
 מכון ויצמן למדע 133
 מלון פארק 199, 187
 מלחמת הכוכבים 129
 מלחמת ששת הימים 108, 94, 66
 137, 109

- מפת הדרכים 213-219, 221, 243
 מרדכי, יצחק 152, 154
 מרצ'נקו, אנטולי 123
 מרקס, קרל 128
 משרד הבינוי והשיכון 228
- ניו יורק טיימס 99, 117-118, 120,
 165-166, 209
 ניקסון, ריצ'רד 25-26, 102, 106,
 110, 112
 נעיסה, אכתם 230
 נצרות 47, 50
 נשונל רווי 48
 נתניה 187
 נתניהו, בנימין 147-152, 154-155,
 159-163, 196-197, 223, 243
 נתניהו, יוני 148
- סאדאת, אנואר 156
 סאראמאגו, ז'וזה 192, 244
 סביר, אורי 145
 סולו'ניצין, אלכסנדר 113, 241
 סחרוב, אנדריי 19, 25-27, 33,
 72-73, 103-104, 111, 113-114,
 123-124, 127, 129, 132-133,
 136, 225, 227
- סטאלין, יוסף ויסריינוביץ' 14, 21,
 28, 46, 58, 60-62, 65-66, 70-
 71, 77, 89-91, 95, 120, 144,
 172, 227, 229
- סטחאנוב, אלכסיי 90
 סייאן'אן 63, 201, 244
 סידהום, צ'לאה'אדין 230
 סירת מטכ"ל 162
- סלפאק, ולדימיר 123
 סמואלסון, פול 126
 סעיף 64 (בספר החוקים הסובייטי)
 123
 סעיף 70 (בספר החוקים הסובייטי)
 123
- עבאס, מחמוד (ראה אבו מאזן) 216
 עג'מי, פואד 99
 עוסמאן, סאלח מחמוד 230
 עורפיה, פאוזי אל' 230
 עיד, באסם 230
 עלי, חאלד אחמד 230
 ערב הסעודית 34-35, 52, 61, 70,
 77, 100, 104-105, 167, 172,
 178, 202, 232
 ערפאת, יאסר 11, 65, 68-69, 95-
 96, 138, 140-141, 143-147,
 149-151, 153-163, 165-171,
 197-201, 203-204, 206-207,
 209, 211-212, 214, 218-219,
 222, 230, 243-244
- פאואל, קולין 200-201
 פויכטוונגר, ליאון 61-63, 66, 144
 פול פוט 172
 פולברייט, ג' ויליאם 80, 117
 פורד, ג'רלד 102, 124
 הפורום העולמי 204
 הפורום הציוני של יהודי ברית-
 המועצות 22
 פורזאנד, סיאמאק 230
 פורש, ולדימיר 174
 "פטריוט אקט" 88, 179

- 223, 163, 155, 144
 'רדיו ליברטי' 124
 רובין, ויטלי 123
 רווולט, פרנקלין דלאנו 232, 30
 רולן, רומן 61
 רוס, דניס 243, 159, 157, 154
 רייגן, רונלד 126-34, 33-12
 132, 136, 175, 207-208, 217,
 242
 רייס, קונדוליזה 204, 202-201
 רמדאן, שריף 230
 הרשות הפלסטינית 65, 68-69, 95,
 143-151, 153, 155-156, 158-
 160, 165-168, 184, 186, 188,
 197-200, 209, 212, 214, 216-
 221, 229-230, 233, 240
 שאמיס, עאשור 230
 שו, ג'ורג' ברנרד 61
 שלום, סילבן 198
 שלזינגר, ארתור 236, 29
 שמיר, יצחק 138
 שרון, אריאל 10-11, 65, 152,
 154, 170, 188, 192, 196-
 199, 201, 203-204, 206,
 210-212, 215-216, 219-223,
 245
 שרנסקי, אביטל 12-13, 15, 17,
 131, 226
 תאצ'ר, מרגרט 28
 תיקון ג'קסון 26-27, 112-120, 132
 תכנית ההתנתקות 221
 תכנית השלבים 137, 146
 פייפס, ריצ'רד 45, 237
 פנוויק, מיליסנט 121, 124, 242
 פסגת עקבה 218
 פראבדה 127, 130, 174
 הפרוטוקולים של זקני ציון 192
 פרידום האוס 51
 פרס נובל לשלום 21, 146
 פרס, שמעון 66, 139-140, 142-
 144, 149, 197-198, 206, 223
 פשיום 42-44
 צ'ייני, דיק 206
 צ'רצ'יל, וינסטון 86
 'קבוצת הלסינקי' 123-125, 145,
 177, 233
 קוורטט 212, 215-216
 'קול אמריקה' 124
 קוסטיין, המרקיו דה 45
 קוסיג'ין, אלכסיי 130
 קורצ'וק, אלכסנדר 123
 קיסינג'ר, הנרי 25-27, 34, 77, 102,
 106, 110, 112, 114-116, 118,
 236, 241
 קלינטון, ביל 138, 154-155, 157-
 160, 164, 166-161, 198, 219
 קנדי, אדוארד 120
 קנו, ג'ורג' 77
 קראוטהמר, צ'רלס 79, 240
 קרט, ג'ימי 20-21, 78, 115, 124,
 220, 245
 'קרן המטבע הבינלאומית' 207
 רבין, יצחק 138, 140-141, 143-